

Müslümanlıkta, cahillerin kendilerini dindar olarak kodlamalarından dolayı aksi bir intiba oluşmuşsa da dinle bilimin çatışması olmaz, zaman zaman cahiller ile alimlerin uyumsuzlukları vardır.

<<<öncesi

Müslüman olmak için Allah'ın tek tanrı olduğuna ve Hazreti Muhammed'in onun peygamberi olduğuna iman etmek yeterlidir; bu Müslümanın temel imanıdır. İnsan Müslüman olduğunda, onun için Hazreti Muhammed'in aracılığıyla iletilmiş vahiy olan Kuran tek meşru, dinsel kaynaktır. Ancak Kuran'daki cümlelerin yaşananla bağlantısı türlü türlü kurulabilir, her durumda yorumlanması, tefsir edilmesi gerekir. Kuran tamamen ilahi olmakla birlikte, Kuran'dan kaynaklanan her türlü düşünce insanidir; vahiy olarak düşünülenler pratikte insani hataları barındırır.

“Sabit hızla giden bir araba her saat hızı kadar yol alır.” bir kuraldır; “Saatte on kilometre hızla giden bir araba üç saatte otuz kilometre yol alır.” bu kuralın bir örneğidir. Her örnek kuralın uygulanabileceği sayısız durumdan sadece biridir. Kuran ilahi kuralları bildirirken, peygamberin davranışları bunları örneklemiştir. Bunun yanı sıra peygamber de insandır ve davranışı insani hatalar barındırır. Peygamberin dinen hata olan davranışları vardır, fakat bunlar sonradan düzeltilmiştir. Ancak insan peygamberin hatalı bir davranışını, sonradan düzeltildiğini gözden kaçırıp ilahi örnek olarak alabilir. Sünnet olarak adlandırılan peygamberin örnek davranışları, vahiy olan Kuran'da karşılaşılan yorumlama sorununa ek olarak ilahi örnek mi, insani hata mı olduğunun saptanması sorununu getirir.

Müslümanın temel imanıyla, vahiy, ilahi kuralların dile gelişi olarak ve peygamberin davranışı, ilahi örnek olarak benimsenmiş olur. Ancak vahinin yorumlanması ve peygamberin davranışının insani hata olup olmadığının saptanmasında belirsizlik vardır. Üstelik bu sorunlar olmasa bile ilahi kuralların nasıl uygulanacağı ve ilahi örneğin nasıl kullanılacağı da açık değildir. Böyle bir durumda kime başvurulabileceği konusunda, Kuran'dan meşruiyetini alan üç merci vardır; peygamber, peygamberin sohbetlerinde

bulunmuş sahabe ve sahabenin sahabesi. Gerek peygamber, gerek sahabeler, gerekse tabiin denilen sahabelerin sahabeleri zamanla aramızdan ayrılmıştır ve meşruiyetini Kuran'dan alan dinsel bir otorite kalmamıştır.

Tabiinden de kimsenin kalmadığı dönemin tek sorunu bu değildi. Bir yandan İslam çok farklı iklimlere haiz geniş bir coğrafyada, çok farklı kültürlere haiz topluluklara yayılmışken, diğer yandan da sahabe ve tabiin üzerinden naklen gelen İslami olduğu düşünülen gelenekler hem kendi içlerinde, hem bir birleriyle çelişen her biri doğru, hatta tek İslami gelenek olduğunu ileri süren çok sayıda eğilime yol açmıştı. Bu koşullarda, aslen meşruiyetini Kuran'dan almayan, baskın iki tür dinsel otorite odağı belirdi. Bunlardan biri Hazreti Muhammed'in damadı Hazreti Ali'nin çocukları olan, yaşarken görüp sevdiği iki torununun soyundan gelen ve bundan dolayı masum olduklarına iman edilen imamlarda odaklanan otoriteyken, diğeri mezhepler ve halifelik kurumuna dayanan otorite oldu. İlk tür dinsel otoriteyi benimseyenler Şia'yı oluşturan Şiiler, ikincisini benimseyenlerse Ehl-i Sünnet'i oluşturan Sünniler oldu.

Her durumda Kuran'ı ve hadisleri baştan sona gözden geçirip, o durumda nelerin günah, nelerin mubah, nelerin sevap olduğuna karar vermeye kalkmak düşünmeyi de, yaşamayı da felç eder. Üstelik kimse Kuran'ı ve hadisleri tam manasıyla bilemez. Başvurulacak bir otoritenin de olmaması halinde bunun kolay bir yolu yok mudur? Mümin olanın alışkanlık edinip sürekli uygulayacağı bir kurallar paketinin geliştirilmiş olduğunu ve bu pakete uygun davranışların farklı bölgelerde, farklı kültürlerde ve zaman içinde gözden geçirilip dine uygun olmayan davranışlara yol açıp açmadığının sınanmış olduğunu ve bu testlerden başarıyla geçtiğini düşünelim, böyle bir kurallar paketini uygulamak aranan kolay yol olmaz mı? Tabiin sonrası dönemde bu tür dört paket Sünni mezhepler olarak gelişip yaygınlaştı.

Mezheplerle ilgili ilk sorun bunların kurallarının bir bütün olarak benimsenmesinin gerekmesidir. Bir mezhebin kurallarının hemen hemen hepsini benimseyip, bir iki tane konuda başka mezheplerin önerdiklerine uyulduğunda, çıkan sonuç bakımından bir garanti yoktur, çünkü sınanmış olan tek tek kurallar değildir, mezhepler birer kurallar paketi olarak gelişip, bir bütün olarak sınanmıştır. Uygulayıcılarının Müslüman olduğu kabul edilen diğer

mezheptekilerin yaptıklarına bakıp o konularda bunlar gibi davranmak işine gelen mezhep üyelerinin, mezhebi bir anlamda sulandırması sorunu vardır; buna karşı her mezhep diğerlerini dışlayıcı bir anlayış geliştirmiştir.

Mezhepler dince gerekli olmayan ek sınırlamalar getirir. Mezhepler kurallarına uyulduğunda dinen uygun olmayan davranışlarda bulunulmayacağını vaat eder. Ancak bir mezhep davranışlara dinen uygunluğu ya da uygunsuzluğu söz konusu olmayan sınırlamalar getirdiğinde, bunlar uygunluk sınamalarında ortaya çıkmaz. Her mezhep ortaya çıktığı koşullardan, gelişiminin evrelerinde karşılaştığı dönemsel ve bölgesel koşullardan kaynaklanan bir çok sınırlamayı kalıplaştırıp içinde taşır.

Mezheplerle ilgili bir diğer sorun da, hem ortaya çıkışlarında hem gelişimleri boyunca belli iktisadi ve siyasi çıkarlara göre biçimlenmiş olmalarıdır. Bu durum dinsel olmayan sınırlamaların dinsel sınırlamalara dönüştürülmesi sorununun ötesine geçip belli iktisadi ve siyasi çıkarlara uygun olan sınırlamaların dinin gereği olarak sunulmasıdır. İktisadi ve siyasi çıkarlar, diğerlerinin aleyhine olmak üzere belli bir dönemde belli bir bölgedeki bir grup insanın lehine olanlardır. Zamanla bu gruptaki insanlar göçüp giderler, dolayısıyla çıkarları ortadan kalkar. Ancak mezheplerin geleneğine işlemiş olan iktisadi ve siyasi çıkarları dinin gereği olarak sunabilmeyi sağlayan unsurlar, sonraları da insanların genelinin aleyhine özel çıkarları insanlara dinen dayatmanın bir aleti olarak kullanılabilir.

Bütün bu ve benzeri sorunların yanı sıra, mezhepler düzenli hatalar üretmeseler de, münferit durumlarda hatalı sonuçlar verebilir. Gelenekler aşırı aykırılıklara neden olduklarında elenirler; bunun haricinde ortalamada uygun davranışlara yol açtığı sürece sürüp gidebilir. Her gelenek gibi mezhepler de neden oldukları aşırılıklarla elenir, ortalamalara göre varlığını sürdürür; dolayısıyla mezhep, ortalamalara yansımamak ve aşırılıklara yol açmamak kaydıyla azımsanamayacak yoğunluk ve sıklıkla dinsel olarak hatalı sonuçlar verebilir.

Tüm bu sorunlarına karşın mezhepler cahiller için biçilmiş kaftandır. Mezhepler

geliştirdikleri gelenekle cahillerin akli oldular, bin yılı aşkın bir süredir varlıklarını sürdürdüler ve halen sürdürüyorlar. Ancak, iyi birer mümin olsalar da bu sorunları görüp aşan alimler samimi davrandıklarında bu mezheplere göre tabii ki iyi birer dindar olamadılar. Bu tür mezheplere aykırılıklara hoşgörü gösterildiği dönemlerdeyse, cahiller bunlara öykünüp, akılları olan geleneği terk etmeye meylettiler. İşte İmamı Gazali'yi emekliliğinde gelip bulan sorun buydu.

İmamı Gazali gençliğinde makam sahibiyken benzeri sorunlarla karşılaşmış ve çok daha sert tepkiler vermişti. Emekliliğinde aynı sorunun çözümü için tavsiyelerine başvurulduğunda yazdığı El Munkızu Min-ed Dalâl olarak adlandırılan mektubunda gösterdiği olgunluk öğreticidir.

Gazali önce alimlere kızar: “Yüzmeyi iyi bilmeyenleri deniz kenarında dolaşmaktan men' etmek lâzım geldiği gibi halka da yanlış fikirlerle dolu bu gibi kitapları okutmamalıdır. Çocukları yılan dokunmaktan men' etmek lâzım geldiği gibi, halkı da batıl fikirlerle doldurulmuş bu gibi karışık sözleri dinlemekten alıkoymak iktiza eder. Efsunlu kimsenin de küçük çocuğunun kendisini taklid edeceğini «Ben de babam gibi yılan dokunabilirim» diyeceğini anlarsa onun yanında yılan el sürmemesi, bilâkis çocuğun yanında bizzat kendi korunarak ona yilandan korunmayı telkin etmesi icabeder. İşte hakikî âlimin de bu şekilde hareket etmesi lâzımdır.” (Gazali, 1096, s. 46-47)

O dönem, halk diye hitap edilen insanlığın büyük bölümü cahildi. İmamı Gazali'nin alimlere önerdiği, ne olduğunu bildikleri için kendilerine zarar getirmeyecek düşünce ve davranışların, cahillerin aklını karıştıracaklarını ve uygunsuz, hatta zararlı davranışlara sürükleyeceğini ihmal etmemeleridir; bu tavsiye doğrultusunda halkın yapmamasını daha doğru buldukları eylemleri yapmaktan halkın önünde kaçınmaları; gerekli eğitimi almamış kişilerin önünde, halkın yapmaması gereken ancak bir alim olarak yapmak durumunda oldukları eylemlerde bulunmaları gerekiyorsa bunu gizemlileştirmeleridir. Bu her şeyden önce kendilerini cahilane taklit edeceklerin yararınadır.

İmamı Gazali'nin alimleri taklide yeltenen cahillereyse uyarısı daha ağırdır:

“Cahil olan kimselere şöyle demek lâzımdır:

-Bilmelisin ki âlim, ilmini âhirette kendisi için zahîr edinmiştir. Zanneder ki, ilmî onu kurtaracak ve kendisine şefaathane olacaktır. Hattâ ilmin faziletine dayanarak yaptığı işlerde müsamahalı hareket bile eder. Her ne kadar ilminin kendi aleyhine fazla bir delili olması ihtimali varsa da ilmin sebebiyle derecesinin artması da caizdir. Bu da imkân dahilindedir. Şu halde âlim ameli terk ediyorsa da ilmine güveniyor. Fakat sen ey cahil! Ona bakıp ameli terkedersen, ilimden mahrum olduğun için kötü amelin sebebiyle helâk olursun. Şefaathane da yoktur. Sen niye güveniyorsun?” (Gazali, 1096, s. 101)

Yirmi birinci yüzyılın başlarında, Türkiye'den bakışla, İmamı Gazali'nin alimlere verdiği tavsiyesine kendisi uyararak geliştirdiği tavır, -herkesin eğitilmesi anlamında- yaygın eğitimin daha uygun olacağı görüşüyle eleştirilebilir. Evet, yaygın eğitim kendi içinde barındırdığı sorunlar da dahil olmak üzere, İmamı Gazali'nin cahilliği veri kabul eden yaklaşımından yola çıkılarak çözülemeyecek bir çok sorunun çözümünün koşulunu hazırlar. Fakat, bu potansiyel bulunmakla birlikte, halihazırdaki yaygın eğitim pratiklerinin hepsi, fiilen mezheplerin taşıdığı sorunların tümünü olduğu gibi kendisinde barındırıyor; ortalık okumuş cahilden geçilmiyor. Tam da böyle bir durumda İmamı Gazali'nin bin yıl önceki bilgeliği ya da çıplak gerçekçiliği dikkate değerdir; yok hayır mezheplerin savunulması için değil, yaygın eğitimin oluşturduğu koşulların, sorunların fiili durumlarla düzenli olarak engellenen çözümünü nasıl olanaklı kıldığının görülebilmesi için.

devamı>>>

Referans:

İmam-ı Gazali, 1096, El Munkızu Min-ed Dalâl, İstanbul: Çağaloğlu Yayınevi, 1963.